

**Bartosz Mickiewicz, Bogdan M.
Wawrzyniak**

**Zmiany w powierzchni użytków
rolnych według danych
powszechnego spisu rolnego z 2002 i
2010 roku**

Ekonomiczne Problemy Usług nr 89, 194-206

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

BARTOSZ MICKIEWICZ

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

BOGDAN M. WAWRZYŃIAK

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

ZMIANY W POWIERZCHNI UŻYTKÓW ROLNYCH WEDŁUG DANYCH POWSZECHNEGO SPISU ROLNEGO Z 2002 I 2010 ROKU¹

Wprowadzenie

Procesy przeobrażeń obszarów wiejskich zapoczątkowane po 1990 roku były pogłębiane w konsekwencji integracji Polski z Unią Europejską. Przemiany o charakterze strukturalnym dotyczyły procesów polaryzacji gospodarstw rolnych pod względem struktury agrarnej, aktywności rynkowej czy wyłaniania się gospodarstw wysokotowarowych. Nowe zjawiska w rolnictwie wskazują na pojawienie się dualizmu w formach działalności rolniczej, stwarzającego dwa odmienne układy, wyznaczające gospodarstwom rolnym inne funkcje².

Zgodnie z ustawą z 2003 roku o kształtowaniu ustroju rolnego, regulacje prawne miały służyć poprawie struktury obszarowej gospodarstw rolnych. Intencją ustawodawcy było przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych oraz zapewnienie prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach³. Państwo wspiera poprawę struktury agrarnej, która obecnie jest jednym z podstawowych

¹ Projekt badawczy został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² A. Sikorska, *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączenia Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2007.

³ Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego.

czynników decydujących o niższej konkurencyjności polskiego rolnictwa w stosunku do rolnictwa Unii Europejskiej. W Polsce, na tle UE, występuje niewielki udział gospodarstw średnich i większych obszarowo, przy znacznie większym udziale gospodarstw o małym obszarze. Przyspieszenie przemian w użytkowaniu gruntów wymaga większego niż dotychczas włączenia gruntów dzierżawionych w ramach gospodarstw wielkoobszarowych. Temu celowi służyła nowelizacja ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, która zmierza do przyspieszenia procesu prywatyzacji gruntów państwowych, z korzyścią dla gospodarstw rodzinnych⁴.

1. Cel i zakres pracy

Podstawowym celem artykułu jest badanie procesu zmniejszania się powierzchni gruntów rolnych znajdujących w dyspozycji rolników. Zgodnie z ustawą z 1995 roku o ochronie gruntów rolnych i leśnych, wprowadzono bardzo pojemną definicję gruntów rolnych, obejmujących nie tylko użytki rolne, w tym grunty orne, ale wszystkie ziemie znajdujące się pod budynkami, stawami, parkami. Według ustawy grunty podlegają ochronie, która polega na ograniczaniu przeznaczenia jej na cele nierolnicze (nieleśne), na zapobieganiu procesom degradacji i dewastacji, na rekultywacji i zagospodarowaniu ich na cele rolnicze⁵.

W artykule przedstawiono zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych w ujęciu retrospektywnym oraz zmiany z uwzględnieniem wyników powszechnego spisu rolnego 2002 i 2010 roku. Szczegółowe dane scharakteryzowano według województw oraz grup obszarowych gospodarstw rolnych.

2. Sytuacja gospodarstw rolnych po wstąpieniu do Unii Europejskiej

Proces integracji europejskiej oznaczał istotną zmianę społeczno-ekonomicznych warunków funkcjonowania polskiego rolnictwa. Zmiany dotyczyły zarówno sposobów wspierania rolnictwa, konieczności zniesienia barier

⁴ Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

⁵ Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych.

w handlu zagranicznym, jak i pojawienie się nowych instrumentów finansowych wspierających rozwój obszarów wiejskich. W ramach Wspólnej Polityki Rolnej zaszła konieczność odejścia od poprzedniego systemu wspierania produkcji rolniczej na korzyść systemu płatności obszarowej. Część dotychczas stosowanych instrumentów wsparcia została wygaszona, inne zaś uległy wyraźnemu ograniczeniu. Zmieniony został system interwencji na podstawowych rynkach rolnych, zanikły zwłaszcza dopłaty do ceny skupu zbóż i interwencji na rynku skupu zwierząt rzeźnych. Pozostały natomiast – na okres przejściowy – kredyty preferencyjne z dopłatą ARiMR do oprocentowania, zwłaszcza na cele inwestycyjne i zakup gruntów rolnych. Po wstąpieniu do Unii Europejskiej płatności obszarowe stały się powszechną formę wsparcia rolnictwa polskiego, które przyznawane były proporcjonalnie do powierzchni uprawy, niezależnie od rodzaju prowadzonej działalności rolniczej. Z uwagi na fakt, że płatności obszarowe realizowane były po raz pierwszy wśród dziesięciu nowo przyjętych krajów do Unii Europejskiej (2004 r.), zachodziła potrzeba ciągłego badania tej problematyki, zwłaszcza w świetle zakończenia pierwszego okresu płatności przypadającego na lata 2004–2006. Dopłaty obszarowe są projekcją funkcjonalną, mieszczącą w sobie regulacje ekonomiczne i społeczne, które dodatkowo są wzmacniane płatnościami z tytułu PROW i SPO. Dopłaty były adresowane do wszystkich rolników, dysponujących co najmniej gospodarstwami rolnymi powyżej 1 ha, przy założeniu, że działka ewidencyjna nie jest mniejsza niż 0,1 ha. Płatności nie były jednak wypłacane automatycznie z mocy ustawy, lecz rolnik musiał sam złożyć wniosek, wraz z odpowiednimi załącznikami. Złożenie wniosku było ważną i świadomą decyzją gospodarczą, świadczącą o akceptacji wspólnej polityki rolnej i o spełnianiu wymagań dotyczących utrzymania gruntów rolnych w dobrej kulturze zgodnie z zasadami dobrej, zwykłej praktyki rolniczej.

3. Zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych w ujęciu retrospektywnym

W dłuższym okresie notujemy znaczny spadek użytków rolnych, w tym także gruntów ornych. Zjawisko zmniejszania się powierzchni gruntów rolnych nie jest tylko specyfiką Polski, lecz tendencją światową odzwierciedlającą ważne przemiany związane z industrializacją, urbanizacją, a współcześnie w kraju, powiązane z wieloma projektami infrastrukturalnymi. Nie zawsze mamy świa-

domość skali zjawiska, występującego w użytkowaniu ziemi w dłuższym czasie. Według danych spisów rolnych przeprowadzanych w naszym kraju, między 1950 a 2010 rokiem, spadek użytków rolnych wyniósł 24,1%, zaś gruntów rolnych 33,9%. Po raz pierwszy użytki rolne stanowią mniej niż 50% powierzchni kraju (49,7%) i należy spodziewać się dalszego spadku w najbliższych latach. Tymczasem w omawianych latach wzrosła liczba ludności kraju, z 26 mln osób w 1950 roku do 38 mln osób w 2010 roku, co oznacza, że ilość ziemi przypadającej na jednego mieszkańca uległa znacznemu zmniejszeniu i ma związek z kwestią wyżywienia ludności. Obecnie na jednego mieszkańca przypada 0,5 ha użytków rolnych.

Tabela 1

Zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych (w tys. ha)

Rok	Powierzchnia ogólna kraju w tys. ha	Użytki rolne w tys. ha	Stosunek do pow. kraju (%)	Grunty orne w tys. ha	Procent w stosunku do UR
1946	31 267,7	20 440,2	65,4	15 985,7	78,2
1950	31 267,7	20 440,2	65,4	15 985,7	78,2
1960	31 267,7	19 550,2	62,5	15 961,1	81,6
1970	31 267,7	19 570,0	62,6	15 067,7	80,0
1980	31 268,5	19 101,8	61,8	14 820,7	77,6
1990	31 268,5	18 783,8	60,1	14 342,5	76,4
1996	31 268,5	17 881,8	57,2	13 764,8	76,9
2002	31 268,5	16 899,3	54,0	13 066,5	77,3
2004	31 268,5	16 327,4	52,2	12 684,6	76,2
2006	31 268,5	15 957,3	51,0	12 449,3	78,0
2010	31 268,5	15 534,0	49,7	10 565,0	68,0

Źródło: dane GUS.

Powierzchnię kraju – poza gruntami rolnymi – zajmują przede wszystkim lasy, których powierzchnia wzrosła także dzięki programowi zalesianie gruntów rolnych (30,1%), wody (2,0%), tereny komunikacyjne i drogowe (2,8%), osiedlowe (1,8%) i inne obszary (użytki kopalne, nieużytki).

4. Procesy polaryzacji w użytkowaniu gruntów rolnych między 1990 a 2011 rokiem

W przeszłości spisy rolne odbywały się systematycznie co 10 lat. Proces ten został zmieniony w 1996 roku, kiedy to przyspieszono przeprowadzenie spisu rolnego o 4 lata, chcąc poznać zmiany w rolnictwie polskim pod wpływem nowych zjawisk, jakie wywołała ogólna transformacja ustrojowa kraju. Rolnictwo nie było już sterowane centralnie, lecz przeszło na tory gospodarki rynkowej. Kolejny spis rolny (2002 r.) został przeprowadzony w okresie przedakcesyjnym, przez dziesięć krajów aspirujących do Unii Europejskiej. Do spisu rolnego w 2010 roku zostały zobligowane wszystkie kraje członkowskie Wspólnoty (UE-27), zaś zebrane dane miały pozwolić na analizę zmian rolnictwa przed i po przystąpieniu do UE oraz na porównanie ich z danymi gospodarstw w innych państwach członkowskich. Ponadto miały dostarczyć szczegółowych informacji o jednostkach funkcjonujących w rolnictwie, sytuacji społeczno-demograficznej i ekonomicznej rolników oraz o prowadzonych metodach produkcji rolniczej.

W 1991 roku na mocy ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa dokonano restrukturyzacji byłych PGR, w wyniku czego do zasobu Państwa przeszło około 4,7 mln ha użytków rolnych, liczonych łącznie z ziemią Państwowego Funduszu Ziemi (260 tys. ha). Po raz pierwszy po II wojnie światowej pojawił się nowy czynnik produkcji w postaci ziemi, który zaadresowany została do wszystkich kategorii rolników. Zgodnie z ustawą pojawiło się kilka sposobów zagospodarowania nieruchomości, w tym sprzedaż gruntów, przekazanie mienia w dzierżawę lub nieodpłatne udostępnienie, lecz ustawa nie wyznaczała ani priorytetów postępowania, ani kierunków restrukturyzacji. Możliwości przeobrażeń strukturalnych były zróżnicowane regionalnie, przy czym wyznaczone zostały one faktem znacznego nasilenia występowania państwowych gospodarstw rolnych na ziemiach północno-zachodnich. Tak więc regiony południowo-wschodnie, odczuwające największy głód ziemi, z nielicznymi wyjątkami, nie mogły skorzystać na restrukturyzacji PGR⁶.

Bilans poczyznań AWRSP a potem prac kontynuowanych przez Agencję Nieruchomości Rolnej w latach 1992–2008 w zakresie zagospodarowania mie-

⁶ Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa.

nia Skarbu Państwa przedstawiał się następująco: 2,0 mln ha ziemi (43,8%) sprzedano, co w stosunku do 13,4 mln ha będących w użytkowaniu rolników indywidualnych stanowiło 14,2%. Niezależnie od sprzedaży, Agencja przekazała uprawnionym przedmiotom 481,1 tys. ha. Ogółem, w wyniku sprzedaży oraz nieodpłatnego przekazania uprawnionym podmiotom, a także pozostałego trwałego rozdysponowania, z zasobu ubyło 2,4 mln ha, czyli 49,9% powierzchni przejętych nieruchomości. W Zasobie Skarbu Państwa nadal znajdowało się 2,4 mln ha, z czego 1,8 mln ha (75%) znajdowało się w dzierżawie, użytkowanych przez 122 tys. dzierżawców. Zjawisko dzierżawy dużych połąci ziemi zapoczątkowało proces powstawania wielkoobszarowych gospodarstw rolnych. Pozostałe grunty nieodpłatnie przekazano w użytkowanie różnym podmiotom gospodarczym a część pozostawiono w gestii państwa jako gospodarstwa o szczególnym znaczeniu, np. gospodarstwa doświadczalne, hodowlane, naukowe a także w przyszłości przeznaczone na budowę dróg i autostrad⁷.

Tabela 2

Liczba zawartych umów i powierzchnia gruntów sprzedanych z zasobu WRSP w latach 1992–2010 (w ha)

Grupy obszarowe w ha	Liczba zawartych umów	%	Powierzchnia sprzedanych gruntów (w ha)	%	Średnio ha na 1 umowę
Do 1 ha	108 684	45,5	46 535	2,3	0,4
1–2	38 323	16,1	54 585	2,7	1,4
2–5	36 534	15,3	116 036	5,8	3,2
5–10	19 831	8,3	140 666	7,1	7,1
10–20	14 988	6,3	211 244	10,6	14,1
20–50	15 719	6,6	518 975	26,0	33,0
50–100	2105	0,9	148 277	7,4	70,4
100–500	2163	0,9	520 627	26,1	240,7
500–1000	277	0,1	178 286	8,9	643,6
1000 i więcej ha	37	0,0	60 639	3,1	1638,9
Razem	238 661	100,0	1 995 870	100,0	8,4

Źródło: *Raport z działalności ANR*, Agencja Nieruchomości Rolnej, Warszawa 2010.

Pod względem liczebnym, najwięcej umów dotyczyło sprzedaży małych działek (45,5%), lecz pod względem obszarowym stanowiły one zaledwie 2,3%

⁷ Uzasadnienie do ustawy zmieniającej ustawę o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa 2011 r.

sprzedanych gruntów. Na drugim biegunie znalazły się gospodarstwa duże jak na polskie warunki (100–500 ha) bądź bardzo duże (500 i więcej ha), które łącznie kupiły od Agencji 38,1% wszystkich wystawionych do sprzedaży gruntów.

Z uwagi na fakt, że ANR dysponuje 11 oddziałami terenowymi i 5 filiami, zaś OT w Rzeszowie swoim zasięgiem obejmuje terytorium woj. podkarpackiego i świętokrzyskiego, Agencja nie prowadzi statystyki dla poszczególnych województw, lecz w układzie oddziałów terenowych. Wobec tego nie można ustalić wpływu nieruchomości pochodzących z Zasobów Skarbu Państwa na przemiany agrarne w układzie poszczególnych województw. Drugą bardzo ważną kategorią strukturalną były gospodarstwa dzierżawione przez podmioty prywatne i osoby prawne. Dzierżawy były zawierane na określony czas, a w świetle nowych przepisów prawnych, dzierżawcy muszą zadeklarować swoje dalsze losy.

5. Kierunki ewolucji zasobów ziemi rolniczej między spisami rolnymi 2002 i 2010 roku

Badanie procesu przemieszczenia użytków rolnych przeprowadzono w dwóch układach. W pierwszym wariantcie analizowano przeobrażenia, jakie zaszły między dwoma spisami rolnymi w skali kraju, według grup obszarowych. W drugim ujęciu analizowano zmiany w układzie poszczególnych województw.

W skali kraju powierzchnia użytków rolnych spadła z 16,3 mln ha w 2002 roku do 15,2 mln ha w 2010 roku (o 6,3%). Ogólnie, spadki dotyczyły na ogół wszystkich gospodarstw rolnych, liczących od 1 ha do 30 ha. Największe spadki dotknęły jednak gospodarstw małych 1–2 ha (o 27,2%) oraz średnich 7–10 ha (o 16,4%). Natomiast gospodarstwa towarowe (20–30 ha) straciły najmniej ziemi (3,8%). Wyraźny przyrost ziemi zanotowano w gospodarstwach dużych (30–50 ha) oraz bardzo dużych (50 i więcej ha). W sumie w grupach obszarowych liczących od 1 ha do 30 ha ubyło 2756,5 tys. ha użytków rolnych. Z kolei w grupach obszarowych 30–50 i więcej ha przybyło 737,3 tys. ha, co stanowi 26,7% ubytków. Bilans strat ziemi należy rozpatrywać w kontekście zmian w jednostkach liczących do 1 ha, z których ziemia przechodziła do gospodarstw większych obszarowo.

Tabela 3

Powierzchnia ogólna gospodarstw rolnych według grup obszarowych (w ha)

Grupy obszarowe gospodarstw rolnych w ha	2002	2010	Różnica 2010/2002 w ha	Różnica 2010/2002 (%)
1–2	889 194	647 231	–241 963	72,8
2–3	824 823	710 074	–114 749	86,1
3–4	809 163	698 777	–110 386	86,3
4–5	790 956	669 522	–121 434	84,6
5–7	1487 241	1249 223	–238 018	84,0
7–10	1993 425	1665 677	–327 748	83,6
10–15	2471 941	2088 161	–383 780	84,5
15–20	1593 845	1431 688	–162 157	89,8
20–30	1685 341	1622 111	–63 230	96,2
30–50	1267 816	1453 296	+185 480	114,6
50 i więcej	2 449 130	3 000 925	+551 795	122,5
Kraj	16 262 875	15 236 685	0,0	93,7

Źródło: dane z powszechnych spisów rolnych z 2002 i 2010 r.

Zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych należy łączyć ze zmniejszeniem o 262 tys. liczby gospodarstw rolnych poniżej 1 ha użytków rolnych. Gospodarstwa te wygasily swoją produkcję, która na ogół miała charakter związany z samozaopatrzeniem, nie wpływającym na rynki towarowe.

6. Charakterystyka użytkowania gruntów rolnych w układzie województw

Rolnictwo polskie charakteryzuje się ciągłymi zmianami zachodzącymi zarówno w strukturach własnościowych, jak i kierunkach użytkowania ziemi. W celach badawczych zagregowano niektóre grupy gospodarstw (1–5 ha, 5–10 ha), aby uzyskać większą przejrzystość pozwalającą na poprawną analizę uzyskanych wyników.

Tabela 4

Zmiany w użytkowaniu gruntów rolnych według grup obszarowych (w ha)

Województwo	Rok	1–5 ha	5–10 ha	10–30 ha	30–50 ha	50 i więcej ha	Ogółem
Dolnośląskie	2002	107 689	120 195	225 759	74 083	487 900	1 015 626
	2010	90 812	104 809	201 469	83 974	299 931	780 995
	%	84,3	87,2	89,2	113,3	61,5	76,9
Kujawsko-pomorskie	2002	66 803	141 861	446 143	136 492	300 510	1 091 809
	2010	69 504	137 777	470 820	159 369	236 371	1 073 841
	%	104,0	97,1	105,5	116,8	78,6	98,3
Lubelskie	2002	316 177	453 716	528 629	76 018	164 465	1 539 005
	2010	351 244	438 005	517 553	108 836	143 290	1 558 928
	%	111,1	96,5	97,9	143,2	87,1	101,3
Lubuskie	2002	41 989	35 123	84 570	31 062	278 044	470 788
	2010	33 628	33 969	81 500	35 541	170 823	355 461
	%	80,1	96,7	96,4	114,4	61,3	75,5
Łódzkie	2002	216 105	360 405	439 840	45 201	66 573	1 128 124
	2010	224 011	337 019	418 507	63 238	64 247	1 107 022
	%	103,6	93,5	95,1	139,9	96,5	98,1
Małopolskie	2002	428 504	171 313	68 001	7914	41 774	717 506
	2010	416 503	157 487	81 561	14 263	66 183	735 997
	%	97,2	91,9	119,9	180,2	158,4	102,6
Mazowieckie	2002	369 816	583 124	926 372	137 824	199 678	2 216 814
	2010	381 016	572 223	919 702	180 479	198 258	2 251 678
	%	103,0	98,1	99,3	130,9	99,3	101,6
Opolskie	2002	53 258	58 255	131 867	47 220	256 618	547 218
	2010	37 293	45 757	118 011	58 261	128 049	387 371
	%	70,0	78,5	89,5	123,4	49,9	70,8
Podkarpackie	2002	393 242	182 588	65 674	10 468	105 819	757 791
	2010	352 010	152 236	86 899	22 846	86 612	700 603
	%	89,5	83,4	132,3	218,3	81,9	92,4
Podlaskie	2002	80 486	182 175	636 377	130 895	112 171	1 142 104
	2010	98 521	204 697	645 503	163 573	135 632	1 247 926
	%	122,4	112,4	101,4	125,0	120,9	109,3
Pomorskie	2002	53 908	79 100	253 789	85 251	388 948	860 996
	2010	53 021	88 019	255 849	89 045	230 259	716 193
	%	98,3	111,3	100,8	104,4	59,2	83,2
Śląskie	2002	193 407	94 781	82 462	18 887	99 636	489 173
	2010	134 816	74 314	81 811	27 064	77 301	395 306
	%	69,7	78,4	99,2	143,3	77,6	80,8
Świętokrzyskie	2002	219 321	217 278	131 400	13 280	27 697	608 976
	2010	222 767	193 632	143 371	21 237	31 398	612 405
	%	101,6	89,1	109,1	159,9	113,4	100,6
Warmińsko-mazurskie	2002	42 058	58 945	336 314	137 343	543 520	1 118 180
	2010	42 530	66 206	312 293	148 586	387 086	956 701
	%	101,1	11,3	92,8	106,0	71,2	85,6

Województwo	Rok	1–5 ha	5–10 ha	10–30 ha	30–50 ha	50 i więcej ha	Ogółem
Wielkopolskie	2002	136 272	243 591	672 014	159 642	584 328	1 795 847
	2010	146 155	251 957	654 948	199 153	363 699	1 615 912
	%	107,2	103,4	97,5	124,7	62,2	90,0
Zachodniopomorskie	2002	45 416	49 163	168 049	69 869	669 984	1 002 481
	2010	39 655	45 437	144 411	76 519	365 882	671 904
	%	87,3	92,4	85,9	109,5	54,6	67,0
Razem	2002	2 764 533	3 031 613	5 197 488	1 181 449	4 327 667	16 502 750
	2010	2 725 604	2 914 900	5 141 960	1 453 296	3 000 925	15 236 685
	%	98,6	96,1	98,9	123,0	69,3	92,3

Źródło: dane z powszechnych spisów rolnych z 2002 i 2010 r.

Spośród 16 badanych województw, obejmujących gospodarstwa rolne powyżej 1 ha, w 11 zanotowano spadek użytków rolnych według grup obszarowych, natomiast w pięciu – nieznaczny wzrost. Dotyczyło to przede wszystkim woj. lubelskiego (wzrost o 1,3%), małopolskiego (2,6%), mazowieckiego (1,6%), podlaskiego (9,3%) i świętokrzyskiego (0,6%). W każdej grupie obszarowej zaobserwowano odmienne tendencje regulacyjne, które są wyrazem dynamiki procesów koncentracji i dekoncentracji gruntów oraz polaryzacji gospodarstw rolnych. Wśród gospodarstw rolnych zgrupowanych w przedziale wielkościowym 1–5 ha, w ośmiu województwach zanotowano wzrost powierzchni użytków rolnych, w tym najwięcej w woj. podlaskim (22,4%). Oznacza to, że nie wszystkie gospodarstwa małorolne miały tendencje do zmniejszania swoich obszarów oraz, że dane przedstawione w skali kraju nie znajdują potwierdzenia na poziomie województw. W grupie gospodarstw poniżej średnich (5–10 ha), które nie są jednostkami samowystarczalnymi, uzyskane produkty przeznaczają w części na własne potrzeby. Wzrost powierzchni użytków rolnych zanotowano w czterech województwach, a mianowicie w woj. podlaskim (12,4%), pomorskim (11,3%), warmińsko-mazurskim (12,3%) i woj. wielkopolskim (3,4%).

Największy i najbardziej widoczny wzrost powierzchni użytków rolnych wystąpił w grupie gospodarstw rolnych liczących 30–50 ha, przy czym w województwie podkarpackim wystąpiło zjawisko nawet podwojenia powierzchni użytków rolnych, będących w dyspozycji grupy rolników. Duży a przy tym ponadprzeciętny wzrost (23,0% w skali kraju) uzyskano w woj. małopolskim (80,2%), świętokrzyskim (59,9%) oraz woj. śląskim (43,3%). Do nowych zjawisk dotyczących powierzchni użytków rolnych według grup obszarowych w stosunku do spisu rolnego z 2002 roku należy zaliczyć wyraźny spa-

dek powierzchni gospodarstwach dużych i bardzo dużych, liczących 50 i więcej ha użytków rolnych.

Tak więc między 2002 a 2010 rokiem objętych spisem rolnym wyłoniła się nowa grupa użytkowników gospodarstw rolnych (30–50 ha), którą można nazwać grupą rolników dążących do intensyfikacji rolnictwa, zorientowanych rynkowo, u których występuje deficyt podstawowego czynnika produkcji w postaci ziemi. Korzystając z dopłat bezpośrednich i wsparcia finansowego w ramach działań PROW, gospodarstwa te wzbogaciły się o nowe środki produkcji, maszyny i urządzenia, które jednak nie były w pełni wykorzystane. W tym przypadku relacje czynników produkcji zostały zachwiane, ze szkodą dla kosztów produkcji. Nowym zjawiskiem był również spadek powierzchni użytków rolnych będących w użytkowaniu rolników, których gospodarstwa liczyły 50 i więcej ha, jako pochodna ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, która określała maksymalną wielkość gospodarstwa rolnego na poziomie 300 ha.

Tabela 5

Porównanie liczby gospodarstw rolnych do powierzchni użytków rolnych (2010 r.)

Grupy obszarowe w ha	Liczba gospodarstw rolnych	%	Powierzchnia gospodarstw rolnych w tys. ha	%	Średnia wielkość jednego gospodarstwa rolnego
1–5	861 792	55,2	2725,6	17,9	3,2
5–10	351 741	22,5	2914,9	19,2	8,3
10–30	285 926	18,3	5142,0	33,7	18,0
30–50	35 996	2,3	1453,3	9,6	40,4
50 i więcej ha	27 150	1,7	3000,9	19,6	110,5
Razem	1 562 605	100,0	15 236,7	100,0	9,7

Źródło: *Użytkowanie gruntów*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011.

Z punktu widzenia procesu koncentracji ziemi i tworzenia gospodarstw wysokotowarowych interesujące są dwie ostatnie grupy gospodarstw rolnych. Pod względem ilościowym są to małoliczebne grupy, obejmujące zaledwie 4,0% ogółu jednostek produkcyjnych, lecz gospodarujące na powierzchni 29,2% użytków rolnych. Średnia ich wielkość natomiast w pierwszym przypadku wynosiła 40,4 ha oraz 110,5 ha w gospodarstwach wielkoobszarowych.

Podsumowanie

Przemiany w powierzchni użytkowania gruntów rolnych wskazują na złożoność a jednocześnie różnorodność czynników, oddziałujących na skalę i tempo przeobrażeń zachodzących w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych. Procesy koncentracji i dekoncentracji ziemi pokazują na wyłanianie nowych zadań oraz funkcji, które właściciele gruntów przypisują posiadanym nieruchomościom rolnym. Narastanie konkurencyjności na rynku produktów rolnych przyczyniło się z jednej strony do umocnienia pozycji gospodarstw najlepszych, wysokotowarowych, z drugiej zaś spowodowało pogłębienie występowania jednostek nietowarowych⁸.

O dłuższego czasu występuje niekorzystne zjawisko zmniejszania powierzchni użytków rolnych, mogących wpływać negatywnie na procesy sprostanienia konkurencyjności rolnictwa w ramach UE, w skrajnym przypadku może powstać problem z wyżywieniem narodu. Dodatkowym czynnikiem kurczenia się podaży żywności, jest przestrzeganie zasad ochrony środowiska, co skutkuje powstawaniem gospodarstw ekologicznych, stosujących mniej intensywne metody produkcji. Tendencje spadkowe nie zostały zahamowane, mimo ukazania się ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych (1995 r.). W okresie między spisami rolnymi (2002–2010) zanotowano dalszy spadek użytków rolnych (o 1,3 mln ha).

Występujące w Polsce użytki rolne nie należą do gruntów o najwyższej jakości, co powoduje, że ponad połowa ich właścicieli korzysta z działania PROW, polegającego na wspieraniu działalności rolniczej o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Działanie to powoduje utrzymanie produkcji rolniczej na terenach, które mają trudności ze względu na niekorzystne warunki naturalne. Dopłaty kompensują utrudnienia w gospodarstwach położonych poza granicami ONW.

Literatura

Raport z działalności ANR, Agencja Nieruchomości Rolnej, Warszawa 2010.

⁸ A. Sikorska, 2006, *Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich*, IERiGŻ, Warszawa.

Sikorska A., *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi a proces włączenia Polski do Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2007.

Sikorska A., *Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich*, IERiGŻ, Warszawa 2006.

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych.

Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego.

Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa.

Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw.

Uzasadnienie do ustawy zmieniającej ustawę o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, Dokumenty Sejmowe, Warszawa 2011.

Użytkowanie gruntów, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2011.

CHANGES IN AREA OF ARABLE LAND ACCORDING TO COMMON AGRICULTURAL INDEX IN 2002 AND 2010

Summary

There were analyzed changes in arable land area according to Common Agricultural Index in 2002 and 2010 in the paper. In years 1950–2012 the decrease of number of arable land was 24,1% and all agricultural land – 33,9% The decreasing tendencies were not stopped despite of publishing of new legal act about protection of agrarian land and forests (1995). In the period between agricultural indexes (2002–2010) there were observed next decrease of arable land of 1,3 mln ha. In analyzed size groups of agricultural farms the biggest decrease of area was observed in small and medium size farms. Big farms (30–50 ha) and very big ones (50 ha and more) succeeded the most in the process of consolidation. That occurrence must be estimated positively as the one which will direct further vectors of agrarian changes.

Translated by Bartosz Mickiewicz